

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Журавльов Д. В. Участь слобідських козацьких полків у Гилянському поході 1725 р. та бойових діях у Дагестані 1726 - 1730 рр. // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25 – 26 жовтня 2003 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 149 – 151.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

Таким чином численні археологічні дослідження М.Ю. Бранденбурга пам'яток в українському Приазов'ї відкрили та пояснили важливі сторінки в житті та побуті його мешканців, що стало значним внеском у вивчення історії цього регіону в давнину.

1. Печенкин Н. Памяти Н. Е. Бранденбурга // Артиллерийский журнал. — 1905. — №7.
2. Археологическая летопись южной России. — СПб., 1903. — №5.
3. Большая энциклопедия / Под ред. С. Н. Южакова, П. Н. Милюкова. — СПб., 1902. — Т.3.
4. БСЭ / Под главной редакцией. С. И. Вавилова. — М., 1951. — Т.6.
5. Журнал раскопок Н. Е. Бранденбурга 1888-1902 гг. — СПб, 1908.
6. Блокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. — СПб, 1891. — Т.IV-A.
7. Косиков В. А. История исследования археологических памятников Донбасса. — Донецк, 2001.
8. Бранденбург Н. Е. Из поездки 1891 года в Донскую волость и Бахмутский уезд // ЗРАО. — 1896. — Т.VIII. — Вып.1-2.

Журавльов Д. В.

Участь слобідських козацьких полків у Гилянському поході 1725 р. та бойових діях у Дагестані 1726-1730 рр.

Як відомо, Перський похід Петра I у 1722/23 рр., спричинений слабкістю Перської держави внаслідок вторгнення афганських племен [6, с.707-708], завершився придбанням Росією фактично всього західного узбережжя Каспійського моря (згідно з миром від 12 вересня 1723 р.). Проте місцеві князі Дагестану, Азербайджану та Гилян не одразу визнали цей дипломатичний акт, і російський уряд почав придушувати їхній опір силою. Для цього в 20-х рр. XVIII ст. було здійснено кілька походів на Каспій, у трьох із яких (Дербентському 1722 р., Сулацькому 1724 р. і Сулацько-Гилянському 1725 р.) брали участь українські козацькі формування [2, с.227]. Слобідські полки взяли участь в останньому, Сулацько-Гилянському (або просто Гилянському) поході, що розпочався як велика збройна акція на початку 1725 р.; аж до 1730 р. зі Слобідської України щороку висилалися нові загони козаків [1, с.118], які змінювали своїх товаришів, які несли здебільшого караульну службу, а також здійснювали короткі рейди в гори проти місцевих горців, що не бажали коритися російському урядові.

Стосовно бойових дій 1725-26 рр. за участю слобідських козаків ми маємо принаймні одне вельми інформативне джерело — «Щоденник» Я. Марковича, на той час — бунчукового старшини, що брав участь у поході [3, с.179-329]. Деяке світло на питання щодо участі слобожан у походах на Каспій у 1727/30 рр. можуть пролити архівні документи, зокрема, «Справа про підготовку Харківського полку до гилянського походу» (1727-1730 рр.) [7].

Здебільшого кампанії 1725-30 рр. протікали в умовах дуже своєрідного, складного і зовсім незнайомого слобожанам театру воєнних дій. Замість звичних степів і рівнинних місцевостей лісостепу слобідські козаки мали воювати за інтереси імперії в порослих лісом горах Дагестану або в заболочених низинах Каспійського узбережжя з його нездоровим кліматом і вороже настроєним населенням. Географічно театр воєнних дій для слобожан протягом згаданого проміжку часу в основному обмежувався Дербентом на півдні, р. Терек на півночі, узбережжям Каспійського моря на сході та річками Аварським Койсу та Сулаком на заході. Їхнім постійним місцем розквартирування стала фортеця Святого Хреста, розташована біля місця впадіння р. Аграхань в р. Сулак, неподалік від Аграханської затоки Каспійського моря. Цю фортецю Святого Хреста, засновану в 1722 р. Петром I [6, с.711], не слід плутати з пізнішим Ставрополем, що теж спочатку носив назву «фортеця Св. Хреста».

Саме до фортеці Св. Хреста на початку 1725 р. для підсилення корпусу генерала Матюшина було направлено корпус бригадира Єропкина, до якого увійшли 2 000 козаків з Гетьманщини під проводом М. Ограновича та С. Лизогуба, а також 1 000 слобідських козаків з різних полків під командуванням харківського полковника Григорія Квітки [2, с.227]. Чверть від цього числа склали харківські козаки (247 рядових і 7 старшин) [1, с.118]. Війська збиралися в похід навесні 1725 р. поволі, без великого бажання, 104 козаки з Гетьманщини не вирушили в похід або втекли згодом [2, с.229-230]. На винних накладалися штрафи, рядових козаків і бунчукових карали киями [2, с.232].

У липні 1725 р. як гетьманські, так і слобідські полки зібралися в Царицині, куди прибув і їхній майбутній командир — полковник Нарвського полку Єропкін. До Царицина слобожани Г. Квітки йшли окремим табором, а після з'єднання з козаками з Лівобережної України утворився один великий табір, боки й тил якого складали вози гетьманських полків, а передню лінію — слобожани (загін драгун на чолі з Єропкиним займав середину табору) [3, с.268-269].

Обтяжений чималим обозом, корпус Єропкина рухався все ж доволі швидко (судячи з записів Марковича, середній денний перехід складав 23-25 верст) [3, с.279-280]. 10 вересня війська дійшли до Терека, а 12-го прибули до фортеці Святого Хреста, де, однак, всіх розмішувати не стали (не вистачало місця). Лівобережні та слобідські козаки стали табором в лісі біля р. Аграхань за сім верст від фортеці. З цього табору в 1725 р., як можна судити з щоденникових записів Я. Марковича, було здійснено принаймні три значні експедиції в гори проти загонів Тарковського шамхала та інших дагестанських князів. Перший похід тривав з 26 вересня по 13 жовтня. В ньому взяли участь великі сили: 2 піхотні полки, 2 драгунські, 2 000 лівобережних козаків, 1 000 слобідських, а також 5 тисяч донських, яїцьких, гребенських козаків та калмиків. Слобожані мали при собі дві гармати, регулярні війська — вісім [3, с.320]. Козаки прикривали фланги регулярного війська, часто

вступаючи в бій із загонами дагестанських горців (яких тогочасні документи звуть однаково — «татарами», хоча насправді це були аварці, кумики, лезгіни тощо). Цей гідний супротивник, добре знаючи місцевість, здійснював раптові напади, влаштовував засідки, захоплював коней. Наприклад, бій 29 вересня, коли передовий загін донців потрапив у засідку, влаштовану мешканцями Кумторкола, призвів до втрат серед козаків і до їхнього поспішного відступу [3, с.320]. Відкритого бою дагестанці не приймали, вчасно відходячи; артобстріл теж не приносив бажаних результатів [3, с.329].

Російські регулярні війська та козаки, в тому числі й слобідські, зосереджувалися на спаленні гірських аулів, захопленні худоби, цінностей та зрідка — полонених. Самого шамхала взяти в полон не пощастило, але його столицю, містечко Тарки, було зруйновано, так само як і аули Кумторкала, Ерпелі, Кофиркумух, Дургелі та Шура (сучасний Буйнакськ) тощо (всього 20 аулів та близько 1000 кутанів — окремих дворів) [1, с.119]. Також було вбито 639 дагестанців; власні втрати склали 52 козаки та 5 солдат убитими, загинуло також більше ста коней. Виходячи зі згаданих вище географічних назв, можна зробити висновок, що діяв корпус Єропкина в районі північних схилів Гімринського хребта та хребта Чонкатау, на захід від сучасної Махачкали, неподалік Буйнакська (аул. Шура або Темір-Хан-Шура).

15 листопада іррегулярні війська з фортеці Св. Хреста здійснили новий похід в гори (до 4 тисяч кінноти, в тому числі 1 000 слобідських та гетьманських козаків) [3, с.305]. Під час цього походу вживали особливих заходів безпеки: «а на всех становисках заказано имети огонь, трубки курить, и бить в барабаны» [3, с.305], а також заборонено відходити від табору і відпускати коней. Загін Єропкина доруйнував Тарки і захопив в результаті нічного бою чимале стадо худоби, повернувшись до фортеці Св. Хреста 19 листопада [3, с.306]. Роздратоване подібними акціями упокорення місцевого населення чинило постійні напади на табір іррегулярних військ поблизу російської фортеці, захоплюючи коней (4 грудня було відігнано 42 коня у слобожан, 12 грудня — 22 коня у Чернігівського полку) [3, с.310-311].

Того ж 12 грудня російський корпус, що нараховував 9 400 чоловік, вирушив у нову каральну експедицію в гори. Командування на себе взяли генерали Кропотов і Шереметєв, козаками, як і раніше, командував полковник Єропкін. Ядро корпусу складали 4 тисячі драгун, а лівобережні, слобідські та донські козаки охороняли бойовий порядок з флангів — «поуз драгун по бокам шли» [3, с.310-311]. 15 і 16 грудня відбулося кілька сутичок передових козацьких загонів з кумиками, було взято полонених і захоплено трохи худоби. 17 та 18 грудня відбувся бій поблизу аула Ерпелі (Ерпелі), у 10 км південно-західніше сучасного Буйнакська, що завершився відступом кумиків і спаленням населених пунктів Карапай і Медичин [3, с.313-314]. 20 грудня майор Аргаров з двома тисячами драгун та козаків напав на дагестанців, що переховувалися в горах. У відчайдушному бою загинуло до 50 горців, у полон удалося взяти лише 4 чоловіків та близько 40 жінок та дітей, а також кілька тисяч голів худоби [4, с.20]. 23 грудня цей останній похід 1725 року завершився.

У березні наступного, 1726 року відбулося ще кілька невеликих походів козаків і драгун у гори, а у червні 1726 р. до табору російського війська поблизу Дербента прибули кілька дагестанських князів, що принесли присягу на вірність Росії [4, с.57-58]. Присягнули не всі, і важка служба слобожан у фортеці Св. Хреста тривала. За даними Марковича, лише у березні 1726 р. з 15 тисячного корпусу померло 500 чоловік від різних хвороб [4, с.28]. Гинуло у поході й багато коней, тому, коли 12 березня вдалося захопити у горців табун у 700 голів, із Санкт-Петербурга прийшов наказ розподілити цих коней між безлошадними слобідськими та лівобережними козаками [4, с.67], аби підтримати їхню боєздатність на належному рівні. Розуміючи цінність легких іррегулярних військ у напівпартизанській війні, що продовжувала точитися в Дагестані, російський уряд імператора Петра II 21 січня 1728 р. наказав новій тисячі слобідських козаків виступити кінно на заміну тим, хто вже три роки перебував у Гилянському поході.

Козаки мали бути «добрі», «доброкінні», фураж і продовольство придбати самим і виступити в похід «по першій траві» [1, с.121]. Таким чином, Гилянський похід виявився таким само обтяжливим для слобожан, як і решта тривалих далеких походів, для участі в яких імперська Росія залучала слобідські полки. Несприятливий клімат і, як наслідок, висока смертність від хвороб, важкі роботи з укріплення фортеці Св. Хреста, які виконували козаки [4, с.26], — все це викликало величезне небажання брати участь у поході. До того ж майже в кожному слобідському полку частина полчан перебувала в гарнізоні Бахмута, або в новоствореній поштової службі, або в степових сторожах, що наглядали за рухом татарських орд [1, с.121]. Не дивно, що виділити ще тисячу козаків полкам було важко, тому на нараді полковників Григорія Квітки (харківського), Олексія Лесевицького (охтирського) і Лаврентія Шидловського (ізомського) було вирішено клопотатися про зменшення кількості козаків, що мали йти в новий похід [1, с.122]. З цією метою до Москви було вислано балаклійського сотника Степана Лисаневича з полковою суплікою, інструкцією та грішми на хабарі тамтешнім чиновникам. Вочевидь, місія Лисаневича мала певний успіх — замість 1 000 кінних козаків з усіх полків у 1728 р. у похід до фортеці Св. Хреста відправили 500 піших (з них 85 — з Харківського полку) [1, с.122-123].

Судячи з архівних даних, у походи 1728-30 рр. на Каспій відправляли вже як компанійців, так і підпомічників, кінних і піших [7, арк.31-33]; старшинам інколи виділяли підводи на дорогу [7, арк.11]. Другий Гилянський похід (1728 р.) мав бути навіть ще обтяжливішим для слобідських полків, ніж перший: так, Огульчанська сотня Харківського полку мала відправити в похід 1723 р. — 6 козаків, а у 1728 р. — 9; Валківська сотня в перший похід відрядила 16 чоловік, у другий мала відправити 25 [7, арк.42-43, 61-63].

І подалі, у 1730 р., від слобідських полків вимагали вислати до фортеці Св. Хреста замість змучених, напівживих від хвороб козаків свіже поповнення (у 1730 р. чергові 85 харківських козаків під проводом сотника мали відбутися в похід на заміну попередньому контингентові) [1, с.123]. Враховуючи, що звичайний термін перебування у фортеці Св. Хреста становив 2 роки, можемо зробити висновок, що слобожани залишалися там принаймні до 1731 р. На їхню долю не випало якихось яскравих бойових дій, а лише важка, нудна служба,

хвороби, земляні роботи, інколи – напади горців. Козак Гадяцького полку Захар Дзюбаревич у своїй «Псалмі терківській і бербениській» [5, с.232-233], присвяченій походам українських козаків у Дагестан, так відгукнувся про це:

«Вже надходить кінець світу
Отим людям без одвіту...
Гірку воду вибирали
І насили випивали.
К річці Кумі приступили
За муки мішок платили
Шість карбованців. Насилу
Вижити тоді зуміли,
І немало постогнали.
А к Бербенту приступали,
Хліба трошечки не мали
Власні коні забивали
І себе тим годували.
Світ чи тьма, а працювали
Аж поки не примеркало
Вдень роби і утомляйся,
В ніч татар остерігайся.
Безліч війська погубили
Сила їх поумирало
Небагато і зостало.
О Росіє, ділом славна,
Завше в світі цьому явна –
Тепер дуже зубожіла,
Своїх діток погубила.
Дай нам, Боже, мирно жити,
Вдома хліб святий спожити,
Тебе в небі восхвалити!»

Зрештою в 1735 р. фортецю Св. Хреста, що відзначалася доволі вигідним місцезнаходженням, але жакливим кліматом, було залишено, укріплення зруйновано, а гарнізон перейшов до Кізляра [1, с.119].

Гилянський похід, чи, радше, походи 1725-30 рр., у ході яких слобідські козаки в складі російської армії вперше побували аж на південно-західному узбережжі Каспійського моря, став новим довготривалим і болісним випробуванням для слобідського козацького війська. Козаки знову, вже не вперше у XVIII ст., використовувалися російським урядом для реалізації його завойовницької політики, несучи на собі її тягарі і не маючи жодної змоги скористатися її результатами.

1. Альбовский Е. А. История Харьковского Слободского казачьего полка. – Харьков, 1895.
2. Дубровский В. Про Гилянський похід 1725 р. // Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського. – К., 1928.
3. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. Ч.1. – К., 1893.
4. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. Ч.2. – К., 1893.
5. Марсове поле. Кн. 2. – К., 1989.
6. Соловьев С. М. Петр Великий на Каспийском море // Чтения и рассказы из истории России. – М., 1989.
7. ЦДАУ. – Ф. 1725. – Опус I. – Спр.15.

Колоней Д. В.

К вопросу о роли Харьковского университета в развитии музыкального образования на Слобожанщине в первой половине XIX века

Открытие в Харькове университета в 1805 году стало судьбоносным событием в культурной жизни города и всего региона. Для Слободской Украины XIX века, функционировавшие при университете музыкальные классы можно рассматривать как новую ступень в развитии музыкального образования.

Идея создания пансиона при университете и преподавания изящных искусств появилась еще в период подготовительных работ, предшествовавших открытию учебного заведения. Так в 1802 году в шестом параграфе «Предначертаний о Харьковском университете» говорилось: «Наряду с первым отделением может открыться второе, в котором в свободные часы молодые люди для развлечения и пользы будут обучаться рисованию, музыке, танцованию, верховой езде и некоторым ручным работам, которые могут с целью укрепления здоровья и сил заинтересовать хорошо воспитанного человека. Оно, не входя в состав университета, но, принадлежа ему, может быть названо отделением или разрядом приятных искусств» [1, с.149]. Преподавание «приятных искусств» началось с первых дней существования университета [1, с.149]. Учителем рисования был приглашен Яков Матес, танцев – Абрам Балашев, а музыки – Иван Витковский [2, с.11].